

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА

Свиноус І. В.¹, д.е.н., професор,
<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

Ібатуллін М. І.², д.е.н., професор,
<https://orcid.org/0000-0001-8765-6261>

Сало І. А.³, д.е.н., с.н.с.,
<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Радько В. І.², д.е.н., доцент
<https://orcid.org/0000-0002-6740-9527>

Семисал А. В.¹, аспірант
<https://orcid.org/0000-0002-5918-4233>

¹Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, Україна

²Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна

³ІНЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-27>

Предметом дослідження є особливості формування і функціонування ринку молока, основні тенденції його розвитку та взаємовідносини між його суб'єктами. **Мета** – на основі аналітичної оцінки складових ринку молока в Україні (попит, пропозиція, державна підтримка) розробити практичні рекомендації щодо їх активізації в умовах глобалізаційних процесів в Україні. **Методи.** Для досягнення поставленої мети було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів. **Результати дослідження.** Стаття присвячена оцінці ринку молока в Україні. Основний акцент зроблений на оцінці складових ринку молока: попиту, пропозиції, державного регулювання. Аналіз виробництва молока свідчить про досить високу стійкість особистих селянських господарств (ОСГ) до трансформаційних перетворень економіки країни, причому в процесі соціально-економічних перетворень економіки суттєво змінюються їхнє місце і роль. У період посилення кризових явищ вони займають провідну позицію у виробництві продукції молочного скотарства. Основна причина – стрімке зниження обсягів виробництва в корпоративному секторі аграрної економіки, порівнюючи з господарствами населення. Аргументовано, що підприємства, які утримують менше 50 корів, слід розглядати як дрібні, в них досягнення прибутковості виробництва молока позбавлене перспектив; малі підприємства, що утримують від 50 до 200 корів, лише в короткостроковій перспективі забезпечуватимуть беззбиткове ведення галузі; основою для конкурентоспроможного виробництва молока можуть бути середні підприємства, які утримують від 200 до 500 корів і, що ймовірніше, великі (500 корів і більше), оскільки саме ці групи сільгосппідприємств конкурентоспроможні на ринку молока. Незважаючи на високу питому вагу у структурі виробництва молока господарств населення, проте в структурі надходжень діаметрально протилежна картина. Основна першопричина – відсутність розвинутої інфраструктури ринку молока та молокопродуктів. У сільській місцевості спостерігається суттєве скорочення споживання молока та молокопродуктів, які надходять від особистого підсобного господарства (ОПГ) сільських домогосподарств, що є дзеркальним відображенням стану молочного скотарства в господарствах населення. Необхідно відзначити, що Україна в 2020 р. вперше за часів історії незалежності має від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що відображає сучасний стан молочного скотарства та переробної галузі України. У кризовій ситуації стабілізація й розвиток виробництва молока можливі лише за

умови активізації інноваційної діяльності, ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, державної підтримки товаровиробників різних форм господарювання, підвищення рівня інвестиційної привабливості досліджуваної галузі. **Сфера застосування результатів дослідження.** Результати проведених досліджень використовуватимуться в процесі розробки концептуальних засад розвитку молочного скотарства.

Ключові слова: ринок, молоко, виробництво, споживання, ціна, державне регулювання

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES OF MILK MARKET FUNCTIONING

Ivan Svytnous¹, D-r of Science, in Economics, Professor
<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

Marat Ibatullin², D-r of Science, in Economics, Professor
<https://orcid.org/0000-0001-8765-6261>

Inna Salo³, D-r of Science, in Economics, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>

Vitaliy Radko², D-r of Science, in Economics,
<https://orcid.org/0000-0002-6740-9527>

Anna Semysal¹, Postgraduate
<https://orcid.org/0000-0002-5918-4233>

¹BilaTserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

²National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

³National Scientific Centre "Institute of agrarian economics", Kyiv, Ukraine

<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-27>

The subject of research is the peculiarities of the formation and functioning of the milk market, the main trends of its development and the relationship between its subjects. **Goal.** Based on the analytical assessment of the components of the milk market in Ukraine (demand, supply, state support) to develop practical recommendations for their activation in the context of globalization processes in Ukraine. **Methods.** To achieve this goal, a set of general scientific and special methods was used. **Research results.** The article is devoted to the assessment of the milk market in Ukraine. The main emphasis is placed on the assessment of the milk market components: demand, supply, government regulation. The analysis of milk production shows that private peasant households (PPH) are quite resistant to transformational changes in the country's economy, and their place and role in the process of socio-economic transformation of the economy are changing significantly. At a time of increasing crisis, they take a leading position in the production of dairy cattle. The main reason is the rapid decline in production in the corporate sector of the agricultural economy compared to households. We believe that the enterprises that hold less than 50 cows should be considered as small, in which the achievement of profitability of milk production have no prospect; small enterprises with 50 to 200 cows will only be able to ensure breakeven in the short term; medium-sized enterprises with 200 to 500 cows could be a basis for the basis for competitive milk production; and large enterprises (500 cows and more), these groups of farms can be competitive in the milk market. Despite the high share of households in the milk production structure, the structure of revenues is diametrically opposed. The main reason is the lack of developed infrastructure of the milk and dairy products market. In rural areas, there is a significant decrease in the consumption of milk and dairy products from the personal subsidiary farm (PSF) of agricultural households, which is a mirror image of the state of dairy farming in households. It should be noted that Ukraine in 2020, for the first time in independent history, has a negative external trade balance, which reflects the current state of dairy farming and processing in Ukraine. In a crisis situation, stabilization and development of milk production is possible only with the activation of innovation, effective use of

scientific and technological progress achievements, advanced domestic and foreign experience, state support for producers of various management forms, increasing the investment attractiveness of the examined industry. Scope of research results. The results of the research will be used in the process of developing the conceptual framework for the development of dairy farming.

Keywords: market, milk, production, consumption, price, state regulation

Постановка проблеми. Виробництво молока як складний виробничо-технологічний процес характеризується підвищеною трудомісткістю, наявністю різноманітних факторів, які впливають на процес виробництва цього продукту в сільськогосподарських підприємствах. Молочне скотарство – одна із важливих галузей тваринництва, розвиток якої на сьогодні відбувається в сільськогосподарських підприємствах та особистих селянських господарствах (ОСГ). Результати діяльності сільськогосподарських підприємств із виробництва молока залежать від специфіки галузі, суб'єктів господарювання, які виробляють засоби виробництва, корми, ветпрепарати тощо, а також переробних підприємств, логістичних структур. Важливо врахувати і прояв внутрішніх чинників – розміри землезабезпечення, обсяги виробництва, особливості структури молочного стада, технології виробництва, організаційно-правові форми та ін. Оскільки діяльність сільськогосподарських підприємств з виробництва молока зазнає впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на кінцеві результати виробництва та стратегічні перспективи розвитку підприємств, постає необхідність детального вивчення величини й вектора впливу цих чинників.

Посилення економічної кризи внаслідок пандемії коронавірусу зумовило зниження цін на сире молоко в усіх країнах світу, внаслідок чого попит на молочну продукцію залишається низьким на внутрішньому і зовнішньому ринках. Окрім того, необхідно врахувати той факт, що на ціну молока в Україні чинить суттєвий додатковий тиск імпорт молочної продукції, який в 2020 році продовжує зростати, незважаючи на карантинні обмеження. Така ситуація посилює прояв ризиків зовнішнього середовища, що в кінцевому підсумку зумовить зниження прибутковості галузі та стабільність її розвитку.

Питання, пов'язані з теорією та практикою розвитку ринку молока, знайшли своє відображення в наукових працях П. Березівського, І. Лозинської, Н. Ляліної, В. Микитюка, Т. Мостенської, М. Пархомця, В. Россохи, І. Саса, Н. Шиян та ін. Незважаючи на суттєві напрацювання в означених напрямках, окремі аспекти функціонування ринку молока потребують подальшої розробки.

Мета статті. На основі аналітичної оцінки складових ринку молока в Україні (попит, пропозиція, державна підтримка) розробити практичні рекомендації щодо їх активізації в умовах глобалізаційних процесів в Україні.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: абстрактно-логічний – для обґрунтування методики дослідження, теоретичних узагальнень, формулювання висновків; монографічний і системного аналізу – при визначенні сутності організаційно-економічних засад розвитку ринку молока, обґрунтуванні концепції типовості; індукції та дедукції, аналізу і синтезу – при визначенні місця та ролі вітчизняного товаровиробника на внутрішньому ринку; стратегічного і структурно-функціонального аналізу – для опрацювання стратегічних напрямів розвитку складових ринку молока.

Результати та обговорення. Протягом 2000-2020 рр. спостерігається зниження виробництва молока, незважаючи на зростання продуктивності корів як в сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення. Основний чинник – зниження поголів'я корів. За 2020 рік виробництво молока в господарствах усіх форм господарювання зменшилося проти 2019 року на 408,3 тис. т (4,2%), зокрема в господарствах населення – на 430,3 тис. т (6,2%), проте в сільськогосподарських підприємствах відбулося збільшення виробництва на 22,0 тис. т (0,8%).

Незважаючи на заходи технологічного характеру, що спрямовані на нівелювання сезонності виробництва, все ж таки спостерігається його прояв [1]. Так, у період з січня по грудень 2020 року відбулося коливання виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами, порівнюючи з минулим роком. Із серпня по грудень виробництво молока сільськогосподарськими підприємствами було більше минулорічних показників.

Поголів'я корів у всіх категоріях господарств на кінець 2020 року, порівнюючи з 2019 роком, зменшилося на 96 тис. голів, зокрема в сільськогосподарських підприємствах – на 18 тис., у господарствах населення – на 78 тис. голів.

Поголів'я корів в усіх категоріях господарств на 1 січня 2021 року зменшилося в усіх областях України. За грудень 2020 року було зменшено поголів'я корів усіма категоріями господарств на 41,2 тис. голів, у тому числі сільськогосподарськими підприємствами – на 0,1 тис. та господарствами населення – на 41,1 тис. голів.

Основними економічними причинами скорочення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах є: диспаритет закупівельних цін на молоко й цін на ресурси для його виробництва, що призводить до низького рівня рентабельності виробництва, а також знижує рівень зацікавленості суб'єктів підприємницької діяльності у сфері агробізнесу щодо розвитку такого напрямку; нестабільні закупівельні ціни; застарілі технологічні умови ведення виробництва, особливо в малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, які зумовлюють високий рівень собівартості одержаної продукції; відсутність сприятливої для товаровиробників кредитної політики, спрямованої на оновлення основних засобів виробництва; низький рівень інтегрування виробництва, переробки та реалізації продукції молочного скотарства, що посилює нерівномірність одержання та розподілу прибутків; недостатня ефективність дії фінансово-економічного механізму державної підтримки молочного скотарства [2].

Тенденцію до зниження поголів'я корів у господарствах населення доцільно трактувати з декількох позицій: відмова від утримання їх в особистих селянських господарствах товарного спрямування викликана процесом диверсифікації виробничої діяльності через збитковість виробництва; процес інтенсифікації виробництва молока в ОСГ також супроводжується зменшенням поголів'я корів з метою повноцінного забезпечення кормами; зниження поголів'я корів в ОСГ зумовлено складними соціально-демографічними процесами, які відбуваються у сільській місцевості [3].

Основними товаровиробниками молока в Україні впродовж 2000-2020 рр. були господарства населення із часткою у структурі виробництва близько 70%, які орієнтувалися на власне самозабезпечення. Така категорія сільськогосподарських товаровиробників характеризується високим рівнем затрат живої та уречевленої праці й низькою якістю продукції.

Аналіз виробництва молока свідчить про досить високу стійкість особистих селянських господарств (ОСГ) до трансформаційних перетворень економіки країни, причому в процесі соціально-економічних перетворень економіки суттєво змінюються їхні місце і роль. У період посилення кризових явищ вони займають провідну позицію у виробництві продукції молочного скотарства [4]. Основна причина – стрімке зниження обсягів виробництва в корпоративному секторі аграрної економіки, порівнюючи з господарствами населення.

За січень-грудень 2020 року у господарствах населення, порівнюючи з минулим роком, спостерігалася щомісячна тенденція зменшення виробництва молока. Впродовж 1990-2020 років у молочному скотарстві відбулися великі структурні зміни (спад виробництва молока, зниження рівня споживання молока населенням; збільшення продовольчої залежності країни від імпорту харчових продуктів; зниження продуктивності праці і т. ін.), які погіршили стан господарств корпоративного сектору аграрної економіки – виробників молока. Станом на 01 січня 2021 р. в Україні залишилось лише 2130 підприємств, які утримували корів, що становить тільки 5,2% від усіх діючих сільськогосподарських підприємств (40 735 од.) проти 8,7% (50 648 од.) у 2008 р. Отже,

порівнюючи із 2008 р., кількість їх удвічі зменшилась (на 2294 од.), що дає підстави для висновку про призупинення виробництва продукції молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах.

Встановлено, що найбільший спад падіння спостерігається у підприємствах з таким поголів'ям: до 50 голів – на 1167 од. (у 2,6 раза); від 5 до 99 голів – на 389 од. (у 2,6 раза); від 100 до 499 голів – на 748 од. (в 1,9 раза).

Водночас зменшення кількості сільськогосподарських підприємств із поголів'ям від 500 до 999 голів незначне – на 22 од. (11%). При цьому спостерігається збільшення господарств на 32 од. (86%) із поголів'ям понад 1000 корів. Це є позитивним посилом у розвитку молочного скотарства, що свідчить про освоєння вітчизняними товаровиробниками новітніх технологій у галузі тваринництва й використання високопродуктивного поголів'я для виробництва молочної продукції високої якості, яка відповідає стандартам ЄС. Крім того, ця категорія господарств є найбільш стійкою в умовах недовиробництва молочної сировини [5]. У зв'язку з цим слід центральним державним і регіональним органам виконавчої влади акцентувати увагу на розвитку молочного скотарства у малих і середніх підприємствах з поголів'ям до 500 корів.

У процесі аналізу динаміки чисельності сільськогосподарських підприємств – виробників молока встановлено, що з 2008 р. найбільше зменшення кількості підприємств, які утримували корів, припало на 2014 р. (399 од.). На підставі цих даних можемо зробити висновок, що призупинила виробництво молока більшість малих і середніх господарств корпоративного сектору економіки з поголів'ям до 500 корів. Одним з основних чинників, що негативно вплинув на зменшення кількості підприємств, що утримували корів, визначено спеціальний режим ПДВ, що діяв до 2015 року. На сьогодні продовжують працювати та є суб'єктами ринку економічно стійкі сільськогосподарські підприємства – виробники молока.

Відповідно і поголів'я корів має аналогічні тенденції до скорочення у цих категоріях господарств, окрім категорії господарств із поголів'ям більше 1000 корів, – чисельність поголів'я зросла на 57,8 тис. голів (у 2,1 раза). Основним чинником зростання поголів'я є високий рівень рентабельності виробництва молока.

Кількість сільськогосподарських підприємств із поголів'ям 500 корів і більше становить 257 од. (12,1% від загальної кількості підприємств які утримували корів у 2018 р.). Зазначимо про певну стабілізацію кількості господарств із чисельністю корів 500 голів і більше, які є основними виробниками якісної молочної сировини для молокопереробних підприємств.

Встановлено, що станом на кінець 2020 р. найбільшу кількість у структурі виробників молока корпоративного сектору аграрної економіки займають сільськогосподарські підприємства з поголів'ям до 50 голів. Проте в них сконцентровано лише 2,4% поголів'я корів досліджуваного сектору аграрної економіки (табл. 1).

За наведеними табличними даними, найвищий рівень концентрації спостерігається в суб'єктах господарювання із поголів'ям 100-499 корів, що відповідає загальноєвропейським нормам.

Розраховано, що 3,9% сільськогосподарських підприємств із поголів'ям корів понад 1000 голів утримують 24,6% поголів'я корів, що свідчить про посилення процесу монополізації молока в корпоративному секторі аграрної економіки. Основна причина – низька ефективність неспеціалізованих малих виробництв. Так, на підприємствах з обсягами виробництва молока до 500 т у рік середньорічний надій молока на корову виявився більш ніж удвічі нижчим, порівнюючи з підприємствами великотоварного спеціалізованого виробництва.

Вважаємо, що підприємства, які утримують менше 50 корів, слід розглядати як дрібні, в них досягнення прибутковості виробництва молока позбавлене перспектив; малі підприємства, що утримують від 50 до 200 корів, лише в короткостроковій перспективі забезпечуватимуть беззбиткове ведення галузі; основою для конкурентоспроможного

виробництва молока можуть бути середні підприємства, які утримують від 200 до 500 корів і, що ймовірно, великі (500 корів і більше), оскільки саме ці групи сільськогосподарських підприємств конкурентоспроможні на ринку молока.

Таблиця 1

**Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин
на кінець 2020 року**

Показник	Кількість підприємств		Кількість сільськогосподарських тварин	
	од.	% до загальної кількості	тис. гол.	% до загальної кількості
Підприємства	1791	100,0	423,9	100,0
з них утримували голів:				
до 50	594	33,2	10,1	2,4
50-99	211	11,8	15,4	3,6
100-499	742	41,3	178,9	42,2
500-999	175	9,8	115,3	27,2
більше 1000	69	3,9	104,2	24,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Успішне вирішення завдання забезпечення населення країни молоком і молочними продуктами можливо в тому разі, коли вся сукупність галузей і підгалузей сільського господарства та промисловості, заготівельні й торговельні організації, що забезпечують виробництво, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію молока і продуктів його переробки утворюють збалансовану цілісну систему, в якій молочне скотарство є найважливішою ланкою регіонального молокопродуктового підкомплексу [6]. Саме рівень спеціалізації цієї галузі визначає і в подальшому багато в чому визначатиме ефективність усіх учасників молокопродуктового ланцюга, надійність постачання ними продукції населенню країни.

Однак нині відносини між виробниками молока та молокопереробними підприємствами загострилися, оскільки витрати виробників молока-сировини складають близько 40,0% від загальних витрат на кінцеву продукцію, а від реалізації переробними підприємствами готової продукції вони одержують лише 25,0% грошової виручки. Кожен працює на себе: виробник намагається виробити більше молока і якнайдорожче реалізувати його, щоб мати вигоду [7]. Переробник, навпаки, намагається купити молоко для перероблення за найменшою ціною, щоб також мати певну вигоду. Як наслідок – непорозуміння між двома функціонерами молокопродуктового підкомплексу, що призводить до погіршення їхнього економічного стану.

У 2020 році на переробні підприємства надійшло 3511,8 тис. т молока, або на 7,6% (288,2 тис. т) менше порівняно з відповідним періодом минулого року.

У досліджуваному періоді, проти 2019 року, зменшено продаж молока сільськогосподарськими підприємствами на 2,1% (54,4 тис. т), господарствами населення – на 13,9% (118 тис. т). Питома вага молока, закупленого переробними підприємствами в сільськогосподарських підприємствах, становить 77,7%, у господарствах населення – 22,3%.

Середня товарність молока в сільськогосподарських підприємствах (визначено як реалізація сільськогосподарськими підприємствами 2020 року молока та молочних продуктів за всіма напрямками до загального виробництва молока) становила 92,9%, що на 2,8% менше проти відповідного періоду минулого року.

Більшу від середньої по Україні товарність молока мають сім областей. Нижча товарність, до 80%, у п'яти областях. Сільськогосподарські підприємства одинадцяти

областей дані не оприлюднюють.

Якісні показники молока, купленого переробними підприємствами від сільськогосподарських підприємств, мають таку динаміку, порівнюючи з минулим роком: кількість гатунку молока «екстра» за січень-грудень 2020 року збільшилася проти відповідного періоду 2019 року на 174,9 тис. т (24,6%), або становила 34,6% від загального обсягу.

На переробні підприємства надійшло молока від сільськогосподарських підприємств переважно «екстра», вищого та першого гатунків відповідно 34,6%; 34,2 та 30,4% до загального обсягу. Найбільше надійшло на переробку молока гатунку «екстра» від сільськогосподарських підприємств Полтавської області – 43,5%.

Незважаючи на високу питому вагу у структурі виробництва молока господарств населення, у структурі надходжень на переробні підприємства домінують сільськогосподарські підприємства. Основна першопричина – відсутність розвинутої інфраструктури ринку молока та молокопродуктів.

За статистичними даними Державної служби статистики України, загальна кількість відповідно обладнаних пунктів, що займалися прийманням молока від господарств населення, становила на 1 січня 2021 року 1312 од., що менше минулорічного показника на 515 од.

Із загальної кількості незбираного молока, проданого господарствами населення (580,7 тис. т), охолоджено до 10°C 418,5 тис. т, або 72,1%.

Результативність молочного скотарства безпосередньо залежить від кількості та якості проданої продукції – молока. Поділяємо думку, дослідників, які визначають серед основних факторів впливу на рентабельність генетичний потенціал продуктивності тварин; збалансованість раціонів годівлі; заготівлю високоякісних кормів; дотримання технології утримання та доїння корів; інтенсивне вирощування ремонтного молодняку [8]. Встановлено, що середня реалізаційна ціна молока та молокопродуктів, проданих сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками, у січні-грудні 2020 р. по Україні становила 8840 грн/т.

Середня реалізаційна ціна молока та молокопродуктів, проданих сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками у січні-грудні 2020 року по Україні становила 8840 грн/т. Проти аналогічного періоду 2019 року середня ціна реалізації молока аграрними підприємствами зросла на 7,8% (642 грн/т).

Ефективність виробництва може характеризуватися прибутком, одержаним у розрахунку на одного середньорічного працівника, зайнятого в молочному скотарстві, на одиницю поголів'я, на одиницю використаних ресурсів тощо. Результуючим відносним показником, який характеризує прибутковість, є рентабельність. Зазначимо, що показник рентабельності молока з 1990 року характеризується як позитивними, так і негативними значеннями. У 2020 р. показник рентабельності становив 20,4%, що менше на 0,2% від 2019 року. Водночас у висококонцентрованих сільськогосподарських підприємствах він коливався від 40 до 45%, що дає змогу вести розширене відтворення матеріально-технічної бази молочного скотарства.

Слід зазначити, що при цьому встановлено зниження прибутковості товаро-виробників молока у 2020 р. на 16,1 в. п., порівнюючи з 2019 р., але значення цього показника були вищими проти 2018 року.

Висока ефективність виробництва продукції молочного скотарства, зокрема прибутковість, є головною умовою успішного функціонування сільськогосподарських підприємств. Проте нинішній рівень рентабельності дозволяє забезпечити лише просте відтворення в самостійних сільськогосподарських підприємствах, головним чином малих і середніх. Нині більшість господарств корпоративного сектору аграрної економіки намагаються увійти до складу вертикально-інтегрованих структур з метою забезпечення здійснення в подальшому своєї виробничо-господарської діяльності на якісно новій матеріально-технічній базі, що забезпечить прибутковість виробництва і, відповідно,

забезпечить зростання рівня доходів сільських жителів – працівників сільськогосподарського підприємства.

Встановлено, що за період дослідження суттєво зросла продуктивність корів, які утримуються в сільськогосподарських підприємствах). Дані свідчать, що у 2020 р. середній надій молока від корови в Україні становив 6689 кг, що на 541 кг більше, порівнюючи з відповідним періодом минулого року.

Необхідно відзначити, що щороку динаміка продуктивності корів зростає, як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Із 2014 року в сільськогосподарських підприємствах продуктивність корів склала більше 5000 кг молока. У 2017 році цей показник перевищив 6000 кг молока, а у 2019 році було надоєно 6109 кг на корову.

Зазначимо, що у сільськогосподарських підприємствах із високими показниками продуктивності корів такі показники досягнуто завдяки налагодженню відповідної селекційної роботи, запровадженню збалансованої годівлі, що підвищує засвоювання поживних речовин, проведенню контролю за утриманням племінних корів, дозволяє одержувати здорове потомство для формування продуктивного стада.

Серед факторів, що стримують підвищення продуктивності молочного стада підприємств, слід виділити низьку частку чистопородних корів у загальному поголів'ї (по країні – 65,4%) і високий рівень захворюваності. Це негативно позначається як на продуктивності молочного стада, так і на ефективності виробництва продукції.

Протягом 2010-2020 рр. закупівля племінного молодняку великої рогатої худоби сільськогосподарськими підприємствами знизилася на 77,6%, а його реалізація суб'єктами племінної справи – на 63,1%, що потребує реалізації термінових державних заходів із припинення спаду і налагодження відтворення племінного молодняку до науково обґрунтованого рівня. Насамперед слід забезпечити підвищення економічного статусу племінних підприємств, посилити їх роль в інтенсивному й ефективному розвитку молочного скотарства через більш активне державне регулювання господарсько-економічної діяльності, матеріально зацікавити їх у підвищенні продуктивності худоби, виробництві продукції високої якості, що користується попитом.

Як свідчить аналіз балансу молока і молочних продуктів, протягом 2000-2020 років спостерігається скорочення фонду споживання молока на 13,9%, що викликано найперше низькою купівельною спроможністю населення (табл. 2).

Таблиця 2

Баланс молока та молочних продуктів (тисяч тонн)

Показник	Рік					2020 р. у% до	
	2000	2010	2018	2019	2020	2000 р.	2019 р.
Виробництво	12658	11249	10064	9663	9264	73,2	95,9
Зміна запасів	-394	-11	74	-1	171	-	-
Імпорт	50	273	180	337	691	1382,0	205,0
Усього ресурсів	13102	11533	10170	10001	9784	74,7	97,8
Експорт	1100	956	807	593	440	40,0	74,2
Витрачено на корм	2203	1099	996	969	904	41,0	93,3
Втрати	10	8	12	11	10	100,0	90,9
Фонд споживання	9789	9470	8355	8428	8430	86,1	100,0
на 1 особу, кг	199,1	206,4	197,7	200,5	201,9	101,4	100,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Але при цьому спостерігається незначне зростання споживання молока в розрахунку на одну особу (1,4%). Така обставина викликана значно вищими темпами зниження населення України.

Необхідно відзначити майже двократне скорочення витрат на корм, що, на нашу думку, спричинено певними новаціями в годівлі сільськогосподарських тварин, а також їх скороченням (табл. 3).

Як свідчать результати досліджень, рівень споживання молокопродуктів (в перерахунку на молоко) у великих містах значно вищий, порівнюючи зі споживанням у малих містах і сільських поселення, що зумовлено насамперед рівнем доходів.

У сільській місцевості спостерігається суттєве скорочення споживання молока та молокопродуктів, які надходять від особистих підсобних господарств (ОПГ) сільських домогосподарств, (ОПГ на основі методичних рекомендацій статистичного обліку як вид діяльності може бути як у міських, так і в сільських домогосподарствах), що є дзеркальним відображенням стану молочного скотарства в господарствах населення.

Таблиця 3

**Споживання молока в Україні
(на кожного члена домогосподарства, в місяць, кг)**

Показник	Рік					2020 р. у% до	
	2016	2017	2018	2019	2020	2016 р.	2019 р.
Всі домогосподарства	13,3	13,0	13,2	13,0	12,8	96,2	98,5
зокрема від ОПГ	3,1	2,8	2,5	2,4	2,1	67,7	87,5
Всього у міських поселеннях	12,5	12,5	12,8	12,6	12,4	99,2	98,4
зокрема від ОПГ	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	50,0	100,0
У великих містах – всього	13,1	12,7	13,5	13,2	13,1	100,0	99,2
зокрема від ОПГ	0	0	0	0,0	0,1	-	-
У малих містах	11,7	12,1	11,9	11,8	11,4	97,4	96,6
зокрема від ОПГ	0,9	0,8	0,7	0,5	0,5	55,6	100,0
У сільській місцевості	14,9	14,1	14,0	13,7	13,6	91,3	99,3
зокрема від ОПГ	8,3	7,6	6,8	6,8	5,9	71,1	86,8

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Необхідно відзначити, що Україна в 2020 р. має негативне значення балансу зовнішньої торгівлі молоком і молокопродуктами, що відображає сучасний стан молочного скотарства та переробної галузі України.

За даними Державної митної служби України, у 2020 році Україною експортовано молока та молокопродуктів на суму 186,9 млн дол. США. Порівнюючи з відповідним періодом минулого року (238,1 млн дол. США), цей показник зменшився на 51,2 млн дол. США (на 21,5%). Імпортовано молокопродукції на суму 303,3 млн дол. США, що на 151,8 млн дол. США (у 2 рази) більше, ніж у 2019 році (151,5 млн дол. США).

Торговельне сальдо за цією товарною групою є негативним і становить 116,4 млн дол. США. Минулого року торговельне сальдо було позитивним і складало 86,6 млн дол. США.

Найбільша частка експорту молокопродуктів у 2020 році припадає на масло – 11,2 тис. т (61% від загального експорту молокопродуктів у перерахунку на молоко), сири – 6,4 тис. т (18%), молоко згущене – 27,4 тис. т (7,6%), морозиво – 6,7 тис. т (5,5%), молоко і вершки не згущені – 18,6 тис. т (5,1%), кисломолочну продукцію – 5,7 тис. т (2,2%) та молочну сироватку – 26,9 тис. т (0,7%).

Експорт молока та молокопродуктів у перерахунку на молоко у 2020 році становив 368,2 тис. т, що на 163,6 тис. т менше, ніж у 2019 році.

Імпорт молока та молокопродуктів у перерахунку на молоко у 2020 році становив 730,7 тис. т, що більше (у 2,2 раза) від 2019 року (334,3 тис. т) на 396,4 тис. т.

З метою подолання негативних тенденцій в галузі та підвищення інвестиційної привабливості молочного скотарства у стратегічній перспективі необхідно підвищити дієвість інструментів державного регулювання галузі, нарощування обсягів державної підтримки і вдосконалення механізмів надання субсидій.

Основними цілями державної агропродовольчої політики у сфері розвитку молочного скотарства є гарантоване виробництво молока в обсязі, що забезпечує досягнення порогового значення за часткою вітчизняного молока і молокопродуктів (у перерахунку на молоко) в загальному обсязі товарних ресурсів внутрішнього ринку, передбаченому Доктриною продовольчої безпеки України; підвищення конкурентоспроможності молока і молочної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; підвищення ефективності виробництва молока, що забезпечує розширене відтворення в галузі.

У 2016-2017 роках підтримка розвитку молочного скотарства здійснювалась через виплату часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, корів молочного, молочно-м'ясного напрямку.

У 2020 році підтримка молочного скотарства здійснювалась через надання часткового відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного напрямку продуктивності.

Незважаючи на незначні позитивні тенденції в молочному скотарстві ситуація є критичною, і однією з визначальних причин, що продовжує стримувати розвиток молочного виробництва є традиційно низька інвестиційна привабливість сектору, порівнюючи з іншими сільськогосподарськими галузями, яка також суттєво ускладнюється загальними системними проблемами ведення бізнесу в Україні.

Забезпечення продовольчої безпеки в межах фізіологічних норм споживання молокопродуктів українського виробництва може бути гарантовано розвитком високотехнологічного виробництва, через підвищення продуктивності корів та створення систематизованих молочних зон на території України. При цьому необхідно надати державну допомогу в будівництві та реконструкції молокопереробних підприємств за світовими стандартами на корпоративній основі. Це дасть змогу виробляти експортно-орієнтовану продукцію створюючи додану вартість.

Висновки. У кризовій ситуації стабілізація й розвиток виробництва молока можливі лише за умови активізації інноваційної діяльності, ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, державної підтримки товаровиробників різних форм господарювання, підвищення рівня інвестиційної привабливості досліджуваної галузі.

У зв'язку з цим пропонується на рівні державних і місцевих органів влади та самоуправління запровадити такі заходи: запровадити систему контрактації та закупівлю телиць в ОСГ для задоволення потреб у них сільськогосподарських підприємств і молодняку великої рогатої худоби для відгодівлі; розробити і прийняти Закон України «Про загальнодержавну програму селекції у тваринництві до 2030 р.»; вдосконалити механізм підтримки із компенсацією відсоткових ставок, розділивши їх на державний і регіональний рівень за кредитами, залученими на будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень і переробку тваринницької продукції; створення глибоко інтегрованих об'єднань виробників тваринницької продукції та її переробників, що дозволить сформувати сировинні зони, значно здешевити вартість готової продукції, зменшити витрати на перевезення молока й усунути з ринку посередницькі структури.

Запровадження запропонованих заходів дасть змогу стабілізувати і поступово нарощувати поголів'я худоби, збільшити обсяги виробництва продукції тваринництва та забезпечити населення якісними, екологічно чистими харчовими продуктами тваринного

походження переважно за допомогою вітчизняного товаровиробника та значно збільшити експорт готової продукції.

Бібліографія

1. Гарбуз М. Ю. Світовий ринок молока та місце України на ньому. Економіка та управління АПК. 2019. Вип. 9. С. 20-24.
2. Козак О. А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 39-51.
3. Колоша В. П. Проблеми формування та підвищення економічної ефективності виробництва молока. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2018. Vol. 4. No. 4. С. 99-112.
4. Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 43-54.
5. Петриченко О. А. Тенденції й особливості розвитку молокопродуктового підкомплексу України. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 42-50.
6. Шиян Н. І. Удосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Харків: ХНАУ, 2020. 350 с.
7. Мамчур В. А. Інституційно-економічний механізм розвитку ринку молока і молокопродуктів. Економіка АПК. 2017. № 4 С. 41.
8. Тюха І. В. Стан ринку молока: світовий та вітчизняний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 2. С. 33-37.

References

1. Harbuz, M. Yu. (2019). Svitovyy rynok moloka ta mistse Ukrayiny na nomu. [World milk market and Ukraine's place in it]. Ekonomika ta upravlinnya APK. [Economics and management of agro-industrial complex]. Vol. 9. P. 20-24. [in Ukrainian].
2. Kozak, O. A. (2020). Otsinka roli ta znachennya molokoproduktovoho pidkompleksu dlya vyrishennya prodovolchoho zabezpechennya ta natsionalnoyi ekonomiky. [Assessment of the role and importance of the dairy subcomplex to address food security and the national economy]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 11. P. 39-51. [in Ukrainian].
3. Kolosha, V. P. (2018). Problemy formuvannya ta pidvyshchennya ekonomichnoyi efektyvnosti vyrobnytstva moloka. [Problems of formation and increase of economic efficiency of milk production]. Agricultural and Resource Economics. International Scientific E-Journal. Vol. 4. №. 4. P. 99-112. [in Ukrainian].
4. Rossokha, V. V., Petrychenko, O. A. (2018). Rozvytok rynku moloka ta molokoproduktsiyi v Ukrayini. [Development of the market of milk and dairy products in Ukraine]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 8. P. 43-54. [in Ukrainian].
5. Petrychenko, O. A. (2018). Tendentsiyi y osoblyvosti rozvytku molokoproduktovoho pidkompleksu Ukrayiny. [Trends and features of the dairy subcomplex of Ukraine]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 4. P. 42-50. [in Ukrainian].
6. Shyyan, N. I. (2020). Udoskonalennya skladnykiv ekonomichnoho mekhanizmu efektyvnogo rozvytku skotarstva. [Improving the components of the economic mechanism of effective livestock development]. Kharkiv: KhNAU. 350 p. [in Ukrainian].
7. Mamchur, V. A. (2017). Instytutsiyno-ekonomichnyy mekhanizm rozvytku rynku moloka i molokoproduktiv. [Institutional and economic mechanism of milk and dairy products market development]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 4 P. 41. [in Ukrainian].
8. Tyukha, I. V. (2016). Stan rynku moloka: svitovyy ta vitchyznyanyy aspekt. [The state of the milk market: global and domestic aspects]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. [Investments: practice and experience]. № 2. P. 33-37. [in Ukrainian].